

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ-ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ԿԵՐՊԱՐՎԵՍԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ (1850-1988թթ.)

Գյումրու, ընդհանրապես Շիրակի գեղարվեստի ու արվեստագետների թիկունքում հայկական մշակույթի հսկայական կենսափորձն է, որ չափվում է դարերի պատմությամբ՝ կապվելով վաղ միջնադարի հետ: Փաստերը վկայում են, որ դեռևս VII-VIIIդդ. Շիրակում գործել է Կամսարականների մանրանկարչության դպրոցը: Իսկ հայկական որմնանկարչության առաջին մնուշները կապվում են VII դ. Շիրակի ճարտարապետության հետ, վկա՝ Լմբատավանքի Սր Ստեփանոսի որմնանկարները (661-666թթ):

Եթե VIIդ. կերպարվեստից մեզ աղոտ տեղեկություններ են հասել, ապա միջնադարյան Անիի մանրանկարչական դպրոցի մասին (X-XI և XIIIդդ.) շատ բան է հայտնի: Անիում՝ հայ գրչության ու արվեստի խոշորագույն կենտրոններից մեկում են աշխատել հայ միջնադարյան մանրանկարչության փառքը հանդիսացող Մարգարեն, Իգնատիոսը, Գրիգոր Ծաղկողը: Այստեղից են մեզ հասել բազմաթիվ նկարագարող ավետարաններ, որմնանկարչության ու որմնաքանդակի փայլուն հուշարձաններ՝ Սր Աստվածածին տաճարի հաղթաքանդակներն ու որմնանկարները, Արուստմբեց Սր Գրիգոր և Սր Փրկիչ եկեղեցիների որմնանկարները: Այսպիսի հարուստ մշակութային անցյալ ունեցող Անիի հարևանությամբ ձևավորվող Գյումրին չէր կարող չկրել այդ հրաշակերտ մշակույթի ազդեցությունը, ուրեմն նաև չդառնալ այդ ձեռակերտ արարչագործության յուրովի ժառանգորդն ու զարգացնողը:

Անիի անկմամբ Շիրակի ընդհատված մշակութային կյանքը դարեր անց վերստին սկսում է աշխուժանալ: Եվ դա՝ բազմաթիվ դարերի ճանապարհ կտրած մի բնականավաթում, ինչպիսին Գյումրի-Ալեքսանդրապոլն էր: Զաղաք, որ արդեն մեր ամենամոտիկ անցյալի՝ XX դարաշեմին մեր կերպարվեստի հայաստանյան կենտրոնատեղին դարձավ՝ իր տեղաբնակ արվեստագետներով, արվեստասեր հասարակայնությամբ ու գեղարվեստի գործերով: Այդ երևույթի հիմքում, անշուշտ, այն սոցիալ-քաղաքական նպաստավոր պայմաններն էին, որում հայտնվել էին Շիրակն ու զավառակենտրոն Ալեքսանդրապոլը Ռուսական կայսրության կազմի մեջ մտնելուց հետո:

XIXդ. Ալեքսանդրապոլի գեղարվեստական կյանքը համեմատաբար հանգիստ էր, առանց ակնառու դրսևորումների: Բայց XXդ. առաջին տարիներից սկսած՝ Ալեքսանդրապոլի գեղարվեստի զարգացման ընթացքը թափ առավ: Գրական, թատերական և երաժշտական կյանքի աշխուժացման հետ զարգացման իր հունը գտավ նաև կերպարվեստը՝ որմնանկարչության, դեկորատիվ, կիրառական, մանրանկարչության, հաստեցային գեղանկարչության տարբեր ժանրերի՝ կենցաղային թեմայի, դիմանկարի, բնանկարի առանձին մնուշները: Դարասկզբին Ալեքսանդրապոլում ապրած ու ստեղծագործած դիմանկարային արվեստի ամենափայլուն վարպետներից մեկը պոլսահայ Եմեռ Նազարյանն էր՝ իր ողջ ստեղծագործական կյանքը Ալեքսանդրապոլին ու նրա մարդկանց մփրած մի արվեստագետ: Նրա կավճանկար «Հ. Հեքիմյանի», «Մ. Հեքիմյանի», «Կարապետ Կուզիկյանի» դիմանկարները լուրջ ներդրում են այդ ժանրում: Ե. Նազարյանի ժամանակակիցն էր տեղացի նկարիչ-ազգագրագետ Արշակ Բրուտյանը (1866-1936): Նրան են վերագրվում Յոթներեք եկեղեցու որմնանկարները, Ալ. Մխիթարյանցի, տեղ խորեն քահանա Աբգարյանի դիմանկարները, որոնք վկայում են նկարչի մասնագիտական պատրաստվածության մասին: 1912թ. նկարչական ասպարեզ է իջնում նաև նրա որդին՝ Գ. Բրուտյանը, որի անվան հետ էին կապվելու Ալեքսանդրապոլի գեղարվեստական կյանքում տեղի ունեցած գրեթե բոլոր դրական տեղաշարժերը: Նրա նախաձեռնությամբ էլ 1913թ. քաղաքում կազմակերպվում է մեր իրականության մեջ առաջին նկարչական ցուցահանդեսը, իսկ 1916թ.՝ նկարիչների առաջին միությունը: 1915-20-ական թթ. ծանր իրադարձությունների տարիներին Ե. Նազարյանը կարճ ժամանակով լքում է Ալեքսանդրապոլը, իսկ Գ. Բրուտյանը նախ մասնակցում է Մայիսյան ապստամբությանը, ապա՝ խորհրդային կարգերի հաստատմանը:

1921թ. բացվում է Անդրկովկասում առաջին նկարչական դպրոցը (այժմ Ս.Մերկուրովի անվան), որն առաջին լուրջ մշակութային իրադարձությունն էր քաղաքում: Դպրոցում սկսում են դասավանդել այդ ժամանակի շնորհալի նկարիչներ Եղիսաբեթ Պատկանյանը, Աշոտ Սաֆարյանը, Ստեփան Աթունյանը, Մամիկոն Փանոսյանը, Յույա Վերծրիցկայան, Հմայակ Ավետիսյանը՝ մանկավարժական աշխատանքը զուգակցելով ստեղծագործելու հետ: Անգնահատելի է այս դպրոցի ներդրումը նկարիչների պատրաստման գործում: Խորհրդային արվեստի առաջին քայլերը կատարվեցին այդ ժամանակի համար ամենաարդիական քաղաքական գրաֆիկայի և ծաղրանկարի ոլորտներում (Գ. Բրուսյան, Հ. Ռուխկյան, Կ. Տիրատուրյան): Նկարիչների ուշադրության կենտրոնում են հայտնվում նաև քաղաքի և նրա մարդկանց կյանքում տեղի ունեցող վերափոխությունները: Ստեղծվում են աշխատանքի առաջավորների և քաղաքի երևելիների դիմանկարներ: Դիմանկարը դառնում է ժամանակի պահանջված ժանրերից մեկը: Այդ ժանրում աչքի ընկնող գործեր էին Գ. Բրուսյանի լիճուկադարձություններն ու գրչանկարները (Պայկովսկու, Արշակ Բրուսյանի, Լենինի, Պեչնիկ Թաթոսի) և Ե. Նազարյանի մի շարք կավանկար-դիմանկարները:

Առանձին ստեղծագործությունների նյութ են դառնում քաղաքի խորհրդային վերակառուցումն ու «բոլշևիկ» Շիրկանալի շինարարությունը: 1929-1934թթ. քաղաքում բացվում է երեք նկարչական ցուցահանդես: Լենինականում սկսվում է գեղարվեստի իսկական վերածնության շրջան: Երևան են գալիս նաև քանդակագործության առաջին մտուշները: Կերպարվեստի այս տեսակը, ի տարբերություն գեղանկարչության, քաղաքում մեծ ավանդույթներ չունի: Քանդակագործության ոլորտում ևս զարկ է տրվում դիմաքանդակ-հուշարձաններին: Մոնումենտալ պլաստիկայում մեծ հաջողությամբ հանդես է գալիս «օխտը պորտով գյումրեցի» Մերգեյ Մերկուրովը (1881-1952) և գյումրեցի, բայց իր ողջ ստեղծագործական կյանքը Երևանում անցկացրած Սուրեն Ստեփանյանը: Մերգեյ Մերկուրովի՝ Ս. Շահումյանի, Վ.Լենինի և Ս. Ստեփանյանի՝ Մայիսյան ապստամբության հերոսների հուշարձանները Լենինականում, Ղ. Դուկասյանի արձանը Երևանում քանդակագործական արվեստի անկրկնելի մնուշներ են: Իր հուշերում մեծանուն քանդակագործը առանձնահատուկ սիրով ու գոթովանքով է խոսել գյումրեցի քարտաշ վարպետների մասին՝ խոստովանելով, որ իր հրաշք քանդակագործական արվեստի այբուբենը յուրացրել է քաղաքային աղմուկից հեռու՝ գերեզմանոցում՝ շիրմաքարերի վրա, հարթաքանդակներ ու մախշեր անող այդ զարմանալի իմաստուն մարդկանցից: Ամբողջ կյանքում, «ականջին օդ արած», հիշել է նրանցից մեկի խոսքերը, որ իր առաջին և երբեք չմոռացվող գործնական դասն են եղել. «Տես, որ քո քանդակած բլրուր չմամվի պոչխաղուկի: Այնպես աշխատիր, որ վարդերը քո կտրիչի տակ բուրեն ավելի լավ, քան իսկականը, և բլրուրն իր երգով իսկականից հազար տարով ավել դիմավորի արևածագը և ուրախացնի հանգուցյալի հոգին: Լավ վարպետի ձեռքում քարը կենդանանում է, իսկ վատի ձեռքում՝ դառնում փոշի: Երբ մեծանաս, չբողմես մեր արհեստը... Սպասիր համբերությամբ և աշխատիր»: Իսկ արդեն տարիների քեռից իմաստնացած քանդակագործն այսպիսի տողեր է թողել սերունդներին՝ իբրև իր ծննդավայրի նկատմամբ որդիական անախի սիրո ու երախտապարտության առեւ-վառչալ. «Մեջս ինչ հումար կա, Գյումրիա հող ու ջրն է: Ախր մեր էլ օրհնված քաղաքը խաղածինի քաղաք է, իմեղ առանց հումարի մարդ չես գտնի»:

XXդ. 30-ական թվականներին քաղաքի արվեստասեր հասարակության հոգևոր կենտրոն էր դարձել Լենինականի թատրոնը: Մինչ այդ դերասանական առանձին խմբերի ներկայացումները քաղաքում չունեին նկարչական ձևավորում, չկային համապատասխան դեկորներ, դերակատարների համար անհրաժեշտ հագուստներ, օգտագործվող ստանդարտ դեկորներն էլ անում էին ոչ թե նկարիչները, այլ վարպետ ներկարարները: Միայն 30-ական թվականներից ներկայացումների ձևավորման աշխատանքներում սկսեցին ներգրավվել արվեստավարժ նկարիչներ, և սկիզբ դրվեց թատերական արվեստի նոր ոլորտի՝ բեմանկարչությանը:

Լենինականում աշխատած առաջին բեմանկարիչը մոսկվացի էր՝ Վ. Շերիշևը: Վ. Անեյանի և այլոց կարծիքով՝ նա գերազանց նկարիչ-ձևավորող էր՝ իր սեփական աշխարհով, կյանքի իր զգացողությամբ: Շերիշևի դեկորները պատկերավոր էին և միաժամանակ անչափ թատերային: «Մաքուկո», «Հատակում», «Շահնամ», «Գոշ»

ներկայացումների նրա ձևավորումները անմոռաց տպավորություն էին թողնում թատերասեր հասարակության վրա:

1935թ. Լենինականում սկսում է գործել Ն. Կրուպսկայայի (այժմ՝ Ստեփան Ալիխանյան) անվան տիկնիկային թատրոնը: Թատրոնում երկար տարիներ որպես նկարիչներ աշխատեցին Սուրեն Ստեփանյանը, Արաքսյա Աբրահամյանը, որոնց գունագեղ ձևավորումներն ու զարմանահրաշ տիկնիկները մասնակների կյանքը դարձնում էին հեքիաթ («Գառնիկ ախպերը», «Կարմիր գլխարկը», «Արեգնագանը», «Ամառիտը»):

Հայրենական Մեծ պատերազմն իր ուրույն ուղղումները մտցրեց քաղաքի գեղարվեստական կյանքի ընթացքի մեջ: Գյումրեցու ազգային բնավորությանն ու հոգեկերտվածքին մշտապես հատուկ հավատը ճշմարտության, բարու, լուսավոր սկզբի, մարդասիրության վերջնական հաղթանակի նկատմամբ օգնեցին նրան՝ դաժան փորձության այդ տարիներին: Այդ հավատի շնորհիվ գյումրեցին դիմագրավեց պատերազմի արեհավիրքներին ու թեև պատերազմի անմիջական մասնակիցը չէր, սակայն հսկայական զոհեր ու ողբերգություններ ունեցավ:

Լենինականի նկարիչներն իրենց վրձնով էին խրախուսում ճակատայիններին, իրենց ստեղծագործություններով խոսում հայրենասիրության, հավատարմության ու մոտավուտ հաղթանակի մասին: Պարադոքսային կարող է թվալ, սակայն պատերազմը ոչ միայն չկարողացավ խոչընդոտել արվեստի զարգացումը, այլև խթանեց այն. գեղարվեստական կյանքը քաղաքում երբեք այնպիսի հետևողական զարգացում չէր ունեցել, ինչպես այդ դժնդակ տարիներին: Առանձնակի աշխուժություն կար հատկապես ծաղրանկարչության, քաղաքական պոլակատի ժանրերում, մահ պատմական թեմաներով գեղանկարչության մեջ: Արդեն 1941թվականի դեկտեմբերին Երևանում բացվում է պատերազմական շրջանի առաջին՝ «Հայ նկարիչները Հայրենական մեծ պատերազմին» ցուցահանդեսը, հետո՝ 1942-ի՝ ցուցահանդեսը, որոնց ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեցին մահ լենինականցի նկարիչները՝ Խ. Եսայանը, Գ. Բրուտյանը, Մ. Ասլամազյանը, Ա. Աբրահամյանը, Հ. Ռուխկյանը: Ասլամազյանի ցուցադրած «Հերոսի վերադարձը», «Հերոսի երգը», «Լուրեր ռազմաճակատից» սյուժետային աշխատանքները պատերազմական տարիներին երկրում ստեղծված լավագույն աշխատանքներից են: Այս տարիներին քանդակագործության առաջնահերթ խնդիրը՝ մոնումենտալ քարոզչությունը լավագույնս դրսևորվեց Ս. Ստեփանյանի՝ Դ. Դեմիրճյանի և Ա. Իսահակյանի դիմաքանդակներով, բազմաֆիգուր «Հոկտեմբեր» քանդակով: Պատերազմն իր արտացոլումն է գտնում մահ 1944թ. Լենինականում Շանթ Սարգսյանի կազմակերպած ցուցահանդեսում: 1942թ. Մոսկվայից նոր վերադարձած այս շնորհալի նկարիչը շուտով իր ձեռքն է վերցնում քաղաքի գեղարվեստական կյանքի կազմակերպումը: Նա ստանձնում է մահ նկարչական դպրոցի տնօրինությունն ու իր շուրջը համախմբում այդ տարիներին քաղաքում ստեղծագործող մյուս երիտասարդ նկարիչներին (Հ. Սահակյան, Հ. Ամանիկյան, Գ. Կարապետյան) և դպրոցի հիմքի վրա էլ ստեղծում Նկարիչների միության Լենինականի բաժանմունքը:

Անհնար է պատկերացնել 40-ական թվականների Լենինականի թատրոնն առանց նկարիչ Մելիքսեթ Սվախչյանի: Թատրոնի նկարչի իր կարճատև գործունեության՝ 1941-46թթ. ընթացքում, նրան հաջողվում է նոր քայլ անել քաղաքում թատերական նկարչության բարձր մակարդակը պահելու համար: Իր կարճ, բայց բեղմնավոր կյանքի ընթացքում նկարիչը ձևավորել է տասնյակից ավելի ներկայացումներ: Սվախչյանի արվեստը դեկորատիվ էր, լակոնիկ, բայց նրան հաջողվում էր վրձնել դրամատիկական գործողությունների հաջողված բեմական իրադրություններ: Գույնը Սվախչյանի պատկերավոր մտածողության արտահայտման ամենակարևոր տարրերից էր: Նա ձևավորել է «Երկիր հայրենի» դրաման, «12-րդ գիշեր»-ը, «Ժայռը», «Կրեյնիկոտ հարսանիքը», «Արա Գեղեցիկ»-ը: Անհեթեթ մահը թույլ չտվեց նկարչին ավարտել «Արա Գեղեցիկ» ներկայացման ձևավորումը, որն ավարտին հասցրեց Կարո Մինասյանը: Վերջինս Լենինականում ձևավորել է մի շարք ներկայացումներ՝ «Իրկուտսկյան պատմություն», «Թմրկահարուհին», համեմատաբար հաջողվածը Լ. Ջաբարլու «1905թ.» ներկայացումն էր: 40-ական թվականներին մի կարճ պահ թատրոնի հետ է աշխատել մահ Շ. Սարգսյանը: Նա է իրականացրել «12-րդ գիշերը» ներկայացման

համար Մ. Սվախչյանի արած էսքիզները և ձևավորել «Երիտասարդ գվարդիան», «Ամուսնություն», «Արջը» ներկայացումները:

Հետպատերազմյան առաջին տարիներին արվեստագետների ստեղծագործական առաջնահերթ խնդիրը հաղթանակած ժողովրդի կյանքի նոր շրջանի կերպարային արտացոլումն էր: Հետպատերազմյան արվեստը միանգամից չգտավ նոր հեղուներ ու նոր տպավորություններ. այն դեռ հագնեցած էր պատերազմական տարիների հիշողություններով: Ռազմաճակատից վերադարձած Հ.Ամանիկյանը 1947թ. նկարում է «Հալածվածները» մեծածավալ կտավը, իսկ 1950թ.՝ «Հայ կնոջ պատիվը» աշխատանքը, Շանթ Սարգսյանի 50-ական թվականների գաղափարակերպարային որոնումներն արտացոլվեցին ժամանակակից թեմաներով «Հին Լեռնականում», «Մանթաշ», «Լեռնէկը», «Բանվորի դիմանկարը», դերասան «Ա. Արմենյանի դիմանկարը» կոմպոզիցիաներում: Այս տարիներին Լեռնականում էին նաև նկարիչներ Գուրգեն Կարապետյանը: «Ուստա Հարություն», «Դալֆաչի Սեթուն», «Վարսավիր Վասիլը», «Ուստա Սեթուն» և բնանկարների շարք), Հարություն Սահակյանը, Սերյոժա Միրզոյանը, արդեն Երևանում էին Մ. Ասլամազյանը, Խ. Եսայանը, Ա. Աբրահամյանը, Կ. Տիրատուրյանը, Հ. Ռուխկյանը, Գ. Բրուտյանը: Վերջինս Հայրենական պատերազմին նվիրված իր «Մարշալ Ժուկովը ձիու վրա», «Օդաչուն», «Հայրենական պատերազմ», «Պարտիզաններ» լիմիտրագրություններին ավելացնում է նաև «Հին Գյումրի» գրաֆիկական և «Մոցիալիստական Լեռնական» լիմիտրագրությունների շարքերը): Խ. Եսայանի տարիքը քաղաքի փողոցների աղմկոտ կյանքի, հրապարակների քաղաքի մտերմիկ, ամաղմուկ անկյունների գունագեղ պատկերումն էր («Ալյրիկ», «Մայիս», «Արտավազդի եկեղեցին»): Հյուսիսում էր հագնեցած երիտասարդ ունեին Արտաշես Աբրահամյանի բնապատկերները («Ոսկեվագի առավոտ», «Վարդավառը», «Ծերունին ու ծառը»): Իսկ «Գառնիի կիրճը», «Հայկական մատյուրմուր», «Հայաստանի մրգերը», «Դեղձերը», «Հեռացող Լեռնական» աշխատանքներում բացահայտվում է Մ. Ասլամազյանի ինքնատիպ ազգային ստեղծագործական էությունը: Արվեստի օգնությամբ մարդու մեջ կեցության ուրախություն, կյանքի և բնության նկատմամբ սեր արարելու նպատակ ունեն նաև նրա փոքր քրոջ՝ Ե. Ասլամազյանի այդ շրջանի գործերը՝ «Հարագատ գյուղում», «Լավաշ են թխում», «Ապարանցի աղջիկը» և այլն: Իրենց արվեստով նրանք դեկորատիվ գեղանկարչության մույն սկզբունքների, աշխարհի, իրականության ընկալման ու արտահայտման տիպիկ ազգային գծերի կրող նկարչուհիներ էին:

50-ական թվականներին ավագ սերնդի կողքին հաստատանում էր լեռնականյան նկարիչների հաջորդ սերունդը՝ իր թարմ թեմատիկայով, ուրույն գեղարվեստական աշխարհագրությամբ, կյանքի իր նորովի ընկալումներով՝ Մ. Ավետիսյան, Ն. Գյուլիքեհյան, Ա. Հովհաննիսյան, Զ. Գրիգորյան, Ա. Պապիկյան, Հ. Մինասյան, Ա. Մեղրոյան, Մ. Գրիգորյան, Ռ. Աթոյան, Գ. Հովսեփյան, Է. Արծրունյան, Հ. Թարգյան, Խ. Վարդապետյան, Մ. Թորմաջյան, Ալ. Գրիգորյան, Շ. Հերթեյան և էլի շատ ուրիշներ: Թեև կերպարվեստի առաջատար բնագավառը դարձյալ գեղանկարչությունն էր, բայց ճարտարապետության, քանդակագործության և գեղանկարչության սինթեզի հիմքի վրա քաղաքում սկսում են զարգացում ապրել նաև դեկորատիվ քանդակագործությունն ու մոնումենտալ գեղանկարչությունը:

Հայ կերպարվեստի 60-ական թվականների նոր վերելքի խորհրդանշիչը Շիրակ աշխարհի ողջին՝ Մինաս Ավետիսյանը դարձավ: Նրա հայտնությունը ջերմորեն ողջունեց Մ. Մարյանը: Մինասը բազմաստեղծ նկարիչ էր. բնանկարներ, դիմանկարներ, թեմատիկ սյուժետային պատկերներ, քնարական ու լուսավոր որմնանկարներ Լեռնականում, Ագատանում, Մարմաշենում: Մոնումենտալ գեղանկարչության ասպարեզում ժամանակակից գեղանկարչության ձևերի և ազգային ավանդույթների խորքային իմացության համադրումից ծնվեցին որմնանկարի միմասյան գլուխգործոցները Լեռնականում: Դրանք «Անալիտիկ սարքեր», «Էլեկտրասարք», «Գալվանամետր» և «Մտրոմնաշինա» գործարաններում արված «Թորոս Ռոսիլիի ծնունդը», «Երկանք», «Գորգ են գործում», «Նաչարի մոտ», «Հայաստանի լեռներում» որմնանկարներն են, որոնց մի մասը երկրաշարժն ավերեց, իսկ համեմատաբար լավ վիճակում հայտնվածների պահպանվածության օրախնդիր հարցն այսօր հրատապ լուծում է պահանջում: Ի դեպ, «Մտրոմնաշինա» գործարանի նախկին ճաշարանի պատերին են նաև Ռ. Աթո-

յանի և Հ. Հակոբյանի բարձրարժեք որմնանկարները: Հիշարժան են մաս որմնանկարչության մեկ այլ վարպետի՝ Հ. Մինասյանի Հոկոդ հաստոցների գործարանի բանվորական ճաշարանի պատի դեկորատիվ ձևավորումն ու Ա. Մելքոնյանի «Սրինգը» որմնանկարը (որոնք ոչնչացան երկրաշարժից՝ շենքի փլուզման պատճառով): Հիացմունքի է արժանի «Գյումրի» ռեստորանի «Ձուտմալիներ» որմնանկարը, որը հեղինակել էին Խ. Վարդպարոնյանն ու Ֆ. Մանուկյանը: Վերջինիս էր պատկանում մաս երկաթուղայինների ակումբի պատի «Մատուցիները» դեկորատիվ պաննոն:

Այդ շրջանում գեղանկարի ու գրաֆիկայի գյումրեցի փայլուն վարպետներից էր մաս Ալեքսանդր Գրիգորյանը՝ գեղարվեստի Մարյանական դպրոցի ամենահավատարմորդ ներկայացուցիչը: Նույն գեղարվեստական ակունքներից է սերվել մաս մեկ այլ տոհմիկ գյումրեցի՝ Հովհաննես (Օնիկ) Մինասյանը: Ստեղծագործական աշխարհի մտնելով հաստոցային գեղանկարչությանը՝ մա կյանքի վերջին տարիները նվիրեց ճարտարապետության և գեղանկարչության սինթեզի խնդիրներին: Որմնանկարչությունը, այն էլ իր պաշտելի ծննդավայր Գյումրիում, նկարչի ստեղծագործությունների լավագույն մասն է:

Երևանաբնակ գյումրեցի նկարիչներից էր մաս հազվագյուտ գրագետ, արտիստիկ, հիանալի դիմանկարիչ և բնանկարիչ Աշոտ Մելքոնյանը, որը մեծ թարմություն ու մուրր քնարականություն բերեց այդ տարիների գեղանկարչության մեջ: Իսկ մեկ այլ շիրակցու՝ Ռաֆայել Աթոյանի ստեղծագործությունների ակունքը իր մանկությունն էր, լենինականյան փողոցներն էին՝ իրենց առօրյա եռուզեռով: Ռ. Աթոյանն իրավամբ Շիրակի ինքնատիպ գեղանկարչական դպրոցի բարձրաճաշակ, մուրր ու զգացմունքային ներկայացուցիչն էր:

Այս աստղաբույն անշուշտ կաղբատանալ առանց Աշոտ Հովհաննիսյանի (Դեղձ Աշոտ) և Հին Գյումրին մոռացությունից փրկող Հակոբ Ամանիկյանի անունների: Ա. Հովհաննիսյանի պայծառ իմտելեկուն ընկալում էր միայն ազնիվն ու լուսավորը, նրա լուսատես երևակայության աշխարհը տրոփում է կյանքի զգացողությամբ և առողջ կենսասիրությամբ: Կտավները զուսպ են, ժլատ արտահայտչամիջոցներով, բայց իմաստալից, խորքային, ի գործու վեհացնելու, հուզելու մարդու հոգին («Մայրը երեխայի հետ», «Հանդիպում», «Գաղղական մոտիվ», «Մարդը ավանակի հետ»):

Հ. Ամանիկյանի արվեստը սիրո ու բարության արտահայտություն է Գյումրու ու նրա մարդկանց նկատմամբ, որովհետև Ամանիկյանն ինքը հունցած էր մույն խնորհից, ինչ իր հերոսները՝ հին գյումրեցիները («Պղոզ Մուկուչը», «Օնեսի սերը», «Ղաֆա Միմոնը», «Թքմաջենց Մերթը», «Ֆոնջի Միմոնը»): Լենինականը մաս բազմակողմանի օժտված, ճոխ երևակայության տեր նկարչի՝ Սուրեն Ստեփանյանի ծննդավայրն ու ստեղծագործական բնօրրանն է: Նրա մի շարք աշխատանքներ («Բակ Լենինականում», «Հին Լենինականում», «Բռնի թաղը») իր հարազատ քաղաքի նկատմամբ նկարչի անթաքույց սիրո ու նվիրվածության հիմն են: 60-ական թվականների երևանաբնակ գյումրեցի նկարիչների շարքը թերևս կամբողջանա Էդուարդ Արծրունյանի, Գարուշ Հովսեփյանի, Ջուլում Գրիգորյանի, Մասիս Գրիգորյանի, Մարտին Պետրոսյանի, Զնարիկ Վարդանյանի, Վարդիթեր Կարապետյանի և այլոց անուններով:

Դեռևս 1945թ. ստեղծված Նկարիչների միության Լենինականի բաժանմունքը նկարիչների ստեղծագործական կյանքի գործունե կազմակերպիչն էր քաղաքում: Ամենամյա գեղարվեստական ցուցահանդեսների կազմակերպումը քաղաքում խոշոր ու անգնահատելի դեր է խաղացել ինչպես բարձրարժեք ստեղծագործությունների արարման, այնպես էլ բազմաթիվ ու, հիրավի, տաղանդավոր արվեստագետների պրոպագանդան գործում: Ցուցասրահի բացակայության պատճառով դրանք այդ տարիներին սովորաբար կազմակերպվում էին նկարչական դպրոցում: Անվանի նկարիչներ Ս.Սիրոգյանի, Խ. Վարդպարոնյանի, Ա.Ծատուրյանի, նկարչուհիներ Ա.Աբրահամյանի, Ն. Սաֆյանի, Ն.Նալբանդյանի, համեմատաբար երիտասարդ նկարիչներ Ֆ. Մանուկյանի, Է.Եղիզարյանի, քանդակագործ Զ.Կոշտոյանի ցուցահանդեսները երևելի մշակութային իրադարձություններ էին քաղաքում, որը չէր մոռանում ցուցադրել մաս իր երևանաբնակ զավակների՝ Խ. Եսայանի, Ա.Աբրահամյանի, մաս այլ նկարիչների աշխատանքներ (Ս. Սաֆարյան, Գառգու): Քաղաքի մշակութային կյանքում երևույթ եղան Ս.Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոցի 50 և 60-ամյակների առիթով կազմա-

կերպված ցուցահանդեսները՝ նրա համարյա բոլոր տարիների շրջանավարտների գործերի ցուցադրմամբ: 1981թ. Լենինականում բացվում է Հայաստանի պատկերասրահի լենինականյան մասնաճյուղը, որը քաղաքի արվեստասեր հանրությանը հնարավորություն է ընձեռում հետալու ի մոտո հիանալու հայ և համաշխարհային շատ վարպետների գործերով:

Այդ տարիներից սկսած՝ քաղաքի «գեղեցկացման» գործում սկսեցին գործունեորդուն ունենալ նաև գեղարվեստի մարդիկ: 1962թ. Մոսկվայից եկավ և քաղաքի գեղարվեստական կյանքի կազմակերպմանը միևրվեց վաստակավոր նկարիչ Խաչատուր Վարդպարտյանը: «Հայտեկլամի» տնօրենն ու նկարիչների միության նախագահը (Շ.Սարգսյանից հետո) ուղղակի մեծ միջոցներով էր մասնակցում թե՛ հայրենի քաղաքի գեղեցկացման և թե՛ նրա գեղանկարչական ավանդույթների հարստացման գործին, որին հետագա տարիներին առանձնահատուկ խնամքով ու լրջությամբ վերաբերվեցին նաև շատ ուրիշ նկարիչներ ու քանդակագործներ՝ իրենց տաղանդն ու աստվածատուր շնորհքը միևրաբերելով հարազատ քաղաքի ինքնատիպ դիմագծի կերտմանը: Գյումրեցի արձանագործների՝ Զ.Կոշտոյանի, Ա.Պասպյանի, Ֆ.Սողոյանի, Ա.Վարդանյանի, նաև Ա.Շիրազի, Կ.Սարիկյանի, Կ.Նիկողոսյանի և այլոց ողջ վարպետությունն է խտացված Մեծ գյումրեցիների՝ Ա.Բասահյանի, Հ.Շիրազի, Ա.Տիգրանյանի, Ս.Սկրտչյանի, Շերամի, Ատրպետի հուշաքանդակներում, մի շարք արձանախմբերում, որոնք առանձնահատուկ շուք ու հմայք են տալիս մեր հրապարակներին ու պուրակներին: Այս շրջանից սկսած՝ քաղաքի ներքին հարդարման կարևոր բաղկացուցիչներ դարձան նաև հրապարակների ճարտարապետական պատկերն ամբողջացնող «Հայտեկին», «Վարդանանք» (Ա.Պասպյան), «Աշոա Ողորմած» (Ֆ.Առաքելյան), «Դուրուկահար» (Ֆ. Սողոյան), «Ջրահարս» (Կ. Սարիկյան), «Իմուզի» շատրվանախմբերը գարդարող «Նանե» (Ա.Վարդանյան) պլաստիկ պատկերները: Իսկ Զ.Կոշտոյանի «Հույս»-ը և Սայաթ-Նովա պուրակի խաչքարը քանդակագործի և ողջ Գյումրու խոնարհումն է 1988թ. երկրաշարժի և Սումգայիթյան զոհերի հիշատակի առջև:

Տեղաբնակ նկարիչների կողքին Լենինականում ապրել ու ստեղծագործել են նաև օտարությունից հայրենիք վերադարձած Հակոբ Հակոբյանն ու Պետրոս Կոնտուրաջյանը: Եզիպտոսից հայրենադարձվելուց հետո Հ.Հակոբյանը մի քանի տարի ապրեց Լենինականում ու ջերմորեն սիրեց քաղաքը: Նրա բնանկարներից շատերը վրձնած են այստեղ՝ «Փողոց Լենինականում», «Լենինական. Կիրովի փողոց», «Բակ», «Ուշ աշուն», «Վաղ գարուն»: Լենինականին միևրված նկարչի աշխատանքները մտերմիկ զրույց են քաղաքի ու նրա մարդկանց մասին: Պ. Կոնտուրաջյանի արվեստում միաձուլվել են ֆրանսիական նկարչական դպրոցի բարձր մշակույթն ու հայկական կենսասեր ու երազկոտ խառնվածքը: Նրա՝ Շիրակին միևրված բնանկարների շարքը՝ «Լմբատավանք», «Մարմաշենի վանքը», ուրյուն խոսք են մեր արդի կերպարվեստում:

1960-90-ական թվականների Գյումրու գեղարվեստական կյանքի բեմահարթակում հանդես եկող նկարիչներից էին նաև Անատոլի Գրիգորյանը, Ֆերդինանտ Մանուկյանը, Էդուարդ Եղիազարյանը, Հմայակ Մաթևոսյանը, Նվեր Սաֆյանը, Նինել Նալբանդյանը, Մուսաննա Սկրտչյանը, որն արդեն 30-տարի է դեկավարում է Մանկական գեղագիտական կենտրոնը, քանդակագործներ Զավեն Կոշտոյանը, Արկադի Գրիգորյանը, Կամո Սարիկյանը, Ֆրիդ Սողոյանը: Նրանք բոլորն էլ ավարտել են Երևանի Գեղարվեստաթատերական ինստիտուտի համապատասխան բաժինները, վերադարձել Գյումրի և լրացրել քաղաքում ստեղծագործող նկարիչների շարքերը: Նրանցից ոմանք (Ա. Գրիգորյան, Ֆ. Մանուկյան, Հ. Մաթևոսյան) հետո տեղափոխվեցին Երևան, իսկ Է. Եղիազարյանը՝ Չեխիա (Պրահայում ազատ նկարիչ է), Ֆ. Մանուկյանը և Ֆ. Սողոյանը՝ Մոսկվա: Ֆ. Մանուկյանի դեկորատիվ պաննոն հավաքված տարբեր երանգների բնական քարերից՝ Սկյանի անվան մշակույթի տան պատին, նկարչի լավագույն գործերից է, որի ապագան անհայտ է՝ չենքի ավերման պատճառով: Նկարիչը երկրաշարժի զոհերի հիշատակի հավերժացման նպատակով ստեղծել է «Երկրաշարժ և վերածնունդ» որմնանկարի աշխատանքը և ցանկությամբ ունի տեսնել այն իրագործված:

Այս սերնդի քանդակագործների մեջ ուժեղանում է հետաքրքրությունը դիմաքանդակի նկատմամբ: Նրանք անդադադադում էին իրենց ժամանակակիցներին՝ մտա-

վոր ու ֆիզիկական աշխատանքի մարդկանց, փորձում էին գնահատել մարդու ներաշխարհը, տալ նրա կերպարը լայն ընդհանրացված պլաստիկական ձևերում:

Ձ. Կոշտոյանի «Երաժշտություն», «Շերան», «Ալեք Մանուկյան», «Վ. Սարգսյան» աշխատանքները քանդակագործի մասնագիտական վարպետության լավագույն գրավականներն են: Ձ. Կոշտոյանի նվիրումը քաղաքին չի ավարտվում միայն ստեղծագործական աշխատանքով: Նա զբաղվում է նաև մանկավարժությամբ՝ օժանդակելով շնորհալի նկարիչների պատրաստման գործին (Գեղարվեստի ակադեմիայի Գյումրու մասնաճյուղում):

Չկտրվելով իր հարազատ արմատներից՝ Մոսկվայում է ապրել ու ստեղծագործել անվանի քանդակագործ Ֆրիդ Մոդոյանը, որը քաղաքին է նվիրելու իր «Գթասրտություն» հուշաքանդակը ի խոնարհումն 1988թ. երկրաշարժի զոհերին:

Բոլորին են հայտնի ծնունդով ոչ գյումրեցի Կամո Մարիկյանի Լուկաշինի, Շիրազի, Ատրպետի դիմաքանդակները: Իսկ նրա «Ջրահարս» ու «Եղինիկներ» քնարական աշխատանքները պարկա-պուրակային քանդակագործության լավագույն նմուշներ են:

60-80-ական թվականների թատրոնը նույնպես կարիք ուներ նշանակալի գեղարվեստական իրադարձությունների և թատերական նոր սերնդի, սերունդ, որը պետք է բնորոշեր արդի ժամանակների դեկորատիվ արվեստի զարգացման միտումները: Նրանք համարձակորեն բեմահարթակն ազատում են ավերորդ իրերից. ծավալային դեկորացիաների փոխարեն օգտագործում են պայմանական վարպետությունը, առանձնահատուկ գեղանկարչական հմարներ և հատկապես լուսավորության հմարավորություններ: Լուսավորությունը դառնում է ձևավորման կարևոր տարրերից մեկը: 60-80-ականների թատրոնի նկարիչներին հատուկ էր դեկորատիվ մտածողության հարստությունն ու թարմությունը, գեղանկարչության լակոնիզմն ու բեմահարթակի մաքսիմալ տնօրինությունը: Այս շրջանի թատերական նկարիչների շարքը համարվում է երիտասարդ ուժերով: Նրանց ընդհանուր առանձնահատկությունն այն էր, որ նրանք թատրոն էին եկել կերպարվեստի տարրեր բնագավառներից: Իրադարձություն էր Մինասի հայտնությունը թատրոնում: Տաղանդավոր նկարչի թատերական ձևավորումները զարմացնում էին իրենց լուծումների համարձակությամբ ու արտահայտչամիջոցների հարստությամբ («Ալմաստ», «Գայանե», «Բոլերո», «Տիկնիկների աշխարհում», «Նեգրական քաղամաս»): «Գայանե»-ի և «Ալմաստ»-ի ձևավորումները Մինասի թատերանկարչի նվաճումներն են: Թատերական կյանքն իր բարձրության վրա էր գտնվում նաև Գյումրիում: Բեմանկարչության ոլորտում իրենց խոսքն ասացին նկարիչներ Ա. Ծատուրյանը, Հ. Սահակյանը, Է. Եղիզարյանը, Եվ. Սոֆրոնովը: Նրանց ձևավորած «Ռոմեոն, Ջուլիետը և խավարը», «Փանոսը, Կիկոսը և մյուսները», «Գիքորը», «Բուք», «Զեռի Սիշան», «Մոմբերներ», «Թմբկահարուհին», «Փորձադաշտ», «Տիտոս Անդրոնիկոս», «Ռիփոր», «Կուրած մայրիկը և նրա երեխաները», «Կորրադո», «Անավարտ մեմախոսություն» ներկայացումները զոռումնակությամբ ընդունվեցին հանդիսատեսի կողմից:

Քաղաքի ստեղծագործական կյանքն ընդհատեց հանկարծախա երկրաշարժը (1988թ.), որն իր անդառնալի կործանարար ազդեցությունը բողեց գյումրեցիների թե՛ հոգեբանության, թե՛ մտածողության և հետևաբար նաև կենսակերպի վրա: Սակայն գյումրեցու արարման բնատուր ոգին չընկճել չկարողացավ:

ИЗ ИСТОРИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА АЛЕКСАНДРОПОЛЯ – ЛЕНИНАКАНА (1850-1988гг.)

Резюме

А. Атанесян

В статье представлено развитие изобразительного искусства (живопись, скульптура и т.д.) Александрополя со II-ой половины 19-ого века до 1988 года. Автор в своей статье отобразил жизнь и творчество не только проживающих в нем художников (Г.Брутян, Ш.Вержбицкая, Е.Назарян, Э.Саргсян, С.Степанян и др.), но и художников, уроженцев города, проживающих и творящих в других республиках бывшего СССР (Р.Атоян, А.Мелконян, Е. и М. Асламазяны, Ш.Есян).